

А.Б. ГРИНЯК,
кандидат юридичних наук
(Академія адвокатури України)

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДРЯДНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: механізм регулювання, елементи механізму, договірне регулювання, нормативне регулювання, підрядний договір, суб'єкти зобов'язань.

Дослідження питань правового регулювання підрядних відносин видається неповноцінним без встановлення його структурних елементів, наукове обґрунтування яких отримали достатнє висвітлення у працях теоретиків права. Так, С.С. Алексєєв такими структурними елементами механізму правового регулювання називає: а) юридичні норми; б) правовідносини, а саме: суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасника таких відносин; в) акти реалізації прав та обов'язків; г) індивідуальні приписи та акти застосування права [1, 364–365].

Сучасна юридична наука характеризується наявністю двох підходів до визначення елементів механізму правового регулювання, а саме: широкого, що характеризується наявністю сукупності елементів, які беруть участь у процесі впорядкування суспільних відносин (норми права, нормативно-правовий акт, юридичні факти, правовідносини, тлумачення, реалізація права, законність, правосвідомість, правова культура, правомірна поведінка, протиправна поведінка, юридична відповідальність), та вузького, який включає лише елементи, які становлять основу регулятивної функції права (норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізація права, законність) [8, 307–308].

Виходячи із вузького підходу до елементної будови механізму правового регулювання, кожен з елементів якої виконує специфічну функцію у задоволенні інтересів суб'єктів та враховуючи запропоновану в науці цивільного права С.О. Погрібним структуру таких елементів, до системи елементів механізму правового регулювання підрядних відносин пропонуємо відносити:

а) норми цивільного права або створені учасниками підрядних відносин норми договірних права;

б) юридичні факти;

в) виникнення прав та обов'язків (правовідносини) учасників підрядних відносин;

г) реалізацію норм права, а також суб'єктивних цивільних прав та обов'язків (програми поведінки учасників підрядних правовідносин, закладені в юридичних нормах та визначені волею замовника й підрядника у вигляді суб'єктивних прав та обов'язків);

д) захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників підрядних відносин за умови їх порушення.

Отже, зупинимось на аналізі цих елементів механізму правового регулювання підрядних відносин детальніше. Першим

елементом механізму правового регулювання підрядних відносин є нормативна основа такого регулювання, тобто створювані державою норми цивільного та господарського законодавства (гл. 61 ЦК, гл. 33 ГК) або створювані учасниками підрядних відносин норми договірної права, на базі яких і здійснюється упорядкування відносин між ними. Зважаючи на це, регулюванню відносин у сфері виконання робіт присвячено гл. 61 ЦК (ст. 837–891) та гл. 33 ГК (ст. 317–324) України.

В ЦК України окремим видам підрядних договорів передують так звана загальна частина, функції якої виконує параграф 1 «Загальні положення про підряд». Його статті застосовують і до окремих видів цього договору, зокрема договорів побутового підряду, будівельного підряду, на виконання проектних та пошукових робіт, а також і до інших підрядних договорів (наприклад, договорів на проведення ремонтних робіт, договорів на проведення аудиту, договорів на проведення агротехнічних, меліоративних робіт, договорів на виконання дизайнерських та ландшафтно-опоряджувальних робіт тощо). Норми «Загальних положень про підряд» діють у випадках, коли йдеться про моделі підряду, які не належать до жодного із виділених в ЦК України різновидів цього типу договорів, а на ті, що виділені, поширюється дія загальних норм лише за умови, якщо вони не суперечитимуть спеціальним нормам або ж спеціальні норми, присвячені регулюванню даних різновидів підрядних договорів, відсутні.

Важливу особливість нормативної основи регулювання підрядних правовідносин у сучасному ЦК України становить відокремлення від підряду законодавчо визнаного самостійним по відношенню до підрядів договору на виконання науководослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт (далі – НДРДКТР) (гл. 62 ЦК). Таке відокремлення правового регулювання підрядних відносин (гл. 61 ЦК) від відносин, що пов'язані із ви-

конанням НДРДКТР (гл. 62 ЦК), в основі якого закладені юридико-технічні ознаки, надав змогу створити для останніх такий спеціальний правовий режим, який суттєво відрізняється від підрядних відносин. У літературі трапляється й інша точка зору, за якою договір на виконання НДРДКТР розглядається як спеціальний вид договору підряду та іменується підрядом на виконання НДРДКТР [9, 116–120].

Для цивільного законодавства характерними є диспозитивні засади правового регулювання. Вони знаходять свій вираз в законодавчій можливості суб'єктів приватних відносин врегульовувати свою поведінку у договорі шляхом відступу від положень актів цивільного законодавства чи навіть врегулювати свої відносини, які не врегульовані цими актами. Тобто правове регулювання договірних відносин із виконання робіт не обмежується виключно нормами цивільного законодавства України.

Вперше у ЦК України, на відміну від попередніх кодифікованих актів цивільного законодавства, в окремий розділ виділено правові норми, що визначають поняття та умови договору, його укладення, зміну та припинення. Сучасний ЦК України заклав принципово нову парадигму цивільно-правового договору. Він розглядається законодавцем, передусім, не як правочин, правовідносини чи документ, а як регулятор цивільних відносин [7, 162].

Погоджуючись із висловленими в літературі позиціями [2, 12] про те, що в сфері регулювання договірних відносин ЦК України відсуває закон на друге місце, віддаючи перевагу договору, а положення актів цивільного законодавства трактуються як диспозитивні, крім випадків, коли обов'язковість для сторін цих актів впливає з їх змісту або суті відносин між сторонами [6, 42], у сфері підрядних відносин можемо констатувати зміщення акцентів із законодавчого регулювання правовідносин між замовником та підрядником у бік договірної їх визначення. Разом з тим повністю підтримуючи таку позицію за-

конодавця щодо можливості застосування приписів актів законодавства тільки тоді, коли сторони не скористаються наданою їм можливістю саморегуляції своїх відносин, не можна не погодитись із висловленим С.О. Погрібним застереженням від зневажливого ставлення до державного регулювання договірних цивільних відносин як до чогось другорядного, несуттєвого [3, 178].

Таким чином, законодавець у ст. 6 ЦК України відобразив положення, за яким договір набув статусу самостійного регулятора цивільних відносин, надавши тим самим договірному регулюванню цивільних відносин загалом та підрядних зокрема переважання порівняно з нормативним регулюванням значення. Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦК України цивільні відносини можуть бути врегульовані не лише актами цивільного законодавства, а й самими їх учасниками – суб'єктами цих відносин.

Відносини, що виникають внаслідок укладення підрядного договору, визнаються правовими не тільки і не стільки тому, що вони безпосередньо врегульовані нормами позитивного права, а й тому, що між контрагентами виникає тісний правовий зв'язок. Яскравим прикладом визнання правовими відносин, що виникають внаслідок укладення підрядного договору, може слугувати непоіменований законодавчо договір підряду на виконання дизайнерських та ландшафтно-опоряджувальних робіт, за якими права та обов'язки для контрагентів виникають не шляхом перенесення приписів норм права на реальну ситуацію за допомогою їх вольових дій, а безпосередньо з домовленості сторін. У процесі укладення такого непоіменованого договору створюються правові норми індивідуально-визначеного спрямування, тобто такі, що стосуються конкретних і точно визначених суб'єктів і розраховані на них.

Зважаючи на це, доходимо висновку, що договірне регулювання за своїм впливом на підрядні відносини є ширшим ніж нормативне, оскільки законодавче регу-

лювання спрямоване на впорядкування підрядних відносин, а договірне – на їх організацію та формування. Тому договори підряду виступають тією унікальною соціально-правовою конструкцією приватного права, яка обумовлює його специфіку і одночасно надає учасникам підрядних відносин якнайширшу свободу дій, надає можливість самим виступати своєрідними «законодавцями» для себе, але в визначених правових межах.

Таким чином, розглянутий нами перший елемент механізму правового регулювання підрядних відносин дає змогу дійти висновку про його значущість в усьому механізмі, оскільки тут встановлюється зміст інших елементів, а, отже, і весь механізм правового регулювання підрядних відносин.

Другим елементом механізму правового регулювання підрядних правовідносин є юридичні факти. Юридичні факти в механізмі правового регулювання виконують свою основну роль – забезпечують виникнення, зміну і припинення правових відносин. Вони створюють перехід від загальної моделі прав та обов'язків, зафіксованої в юридичній нормі, до конкретної, що втілюється у правовідносинах.

Схожі на юридичні факти, але відрізняються від останніх за своєю сутністю і правовою природою, так звані юридичні умови – обставини, що внаслідок припису цивільно-правової норми мають певне значення для виникнення, зміни цивільних правовідносин, але безпосередньо не породжують їх і не тягнуть за собою трансформацій та не припиняють правові відносини [10, 19]. Прикладом юридичних умов, особливістю яких є те, що правові наслідки, пов'язані з ними не прямо, а через проміжні ланки, через які формуються умови для юридичного факту, може виступати договірна відповідальність підрядника за порушення умов договору підряду. У цивільно-правовій доктрині висловлюються думки, відповідно до яких підставою цивільно-правової, в тому числі і договірної

відповідальності, виступає склад цивільного правопорушення. Тобто цивільне правопорушення має місце за наявності низки умов, що в сукупності й становлять порушення договірної зобов'язання. Таким чином, за наявності істотних відступів від умов договору підряду (ст. 852 ЦК) підставою виникнення правовідносин із відшкодування збитків (договірної відповідальності підрядника) є наявність у роботі істотних відступів від умов договору, а умовами – протиправність поведінки підрядника, шкода, причинно-наслідковий зв'язок, вина тощо.

Крім того, для настання юридичних наслідків у підрядних зобов'язаннях не завжди достатньо одного юридичного факту, оскільки на практиці частіше маємо справу з комплексом фактів, які в доктрині поділяються на: а) групу юридичних фактів; б) юридичну (фактичну) сукупність.

Група юридичних фактів – це кілька фактичних обставин, кожна з яких викликає або може викликати один і той самий наслідок [10, 19]. Наприклад, відповідальність підрядника за договором будівельного підряду настає у випадках: а) виявлення недоліків збудованого об'єкта; б) за прострочення передання його замовникові; в) за недосягнення проектної потужності; г) за недосягнення інших запроєктованих показників тощо. В наведеному випадку маємо справу з групою юридичних фактів, кожен з яких окремо є підставою виникнення договірної відповідальності підрядника.

Юридична (фактична) сукупність – система юридичних фактів, пов'язаних між собою таким чином, що правові наслідки настають лише за умови наявності усіх елементів цієї сукупності [10, 19]. Наприклад, у ст. 881 ЦК України міститься вимога про необхідність страхування за договором будівельного підряду об'єкта будівництва або комплексу робіт. В даному випадку для виникнення страхових правовідносин необхідна наявність юридичної (фактичної) сукупності – укладення

договору страхування (за ч. 1 ст. 881 ЦК сторона, на яку покладається обов'язок щодо страхування об'єкта будівництва або комплексу робіт, повинна надати іншій стороні докази укладення нею договору страхування, включаючи відомості про страховальника, розмір страхової суми та застраховані ризики) і настання страхового випадку. За відсутності хоча б одного факту або ж розгляду їх окремо, вказані обставини не можуть слугувати підставою виникнення страхових правовідносин.

Загальновідомо, що правочин виступає особливим різновидом юридичного факту. В сучасних дослідженнях з договірних права можемо констатувати зміну поглядів на договір виключно як на юридичний факт. Так, на думку Б.І. Пугінського, традиційна трактовка юридичного факту завжди була мало придатною до сфери договірних права, оскільки, з одного боку, договір сам є джерелом виникнення для сторін прав та обов'язків, не передбачених законом, а з іншого – укладення договору тягне за собою застосування до учасників договірних відносин норм закону, що регулюють такі відносини. З огляду на це договір лише певною мірою може бути визначений як юридичний факт і виступає в такій якості тільки відносно юридичних норм, що безпосередньо регулюють відносини сторін [4, 44].

В цілому погоджуючись із сучасними дослідниками, все ж зазначимо, що на договір при здійсненні внутрішнього регулювання (саморегулювання) підрядних відносин покладається подвійна функція. З одного боку, він є нормативною основою такого регулювання, а з іншого – має значення і юридичного факту, який породжує права та обов'язки учасників підрядних правовідносин.

Наступним елементом механізму правового регулювання договірних підрядних відносин є цивільні права та обов'язки замовника й підрядника як учасників досліджуваних правовідносин, що виникають на підставі норм цивільного права у зв'язку

з появою (настанням) передбаченого ними юридичного факту. Учасникам підрядних правовідносин притаманна властивість мати певне коло цивільних прав та обов'язків, здійснення яких забезпечується засобами державного примусу. Учасники досліджуваних правовідносин характеризуються як юридичною рівністю сторін, так і майновою відокремленістю, що зумовлює деякі інші специфічні риси таких відносин. Для підрядних відносин характерна ініціатива сторін як на етапі формування відносин (чи вступати в договірні відносини, з ким саме тощо), так і на етапі реалізації цивільно-правової відповідальності (лише від кредитора залежить, застосовувати передбачені законом методи примусового впливу на контрагента чи ні).

Відносне правовідношення являє собою загальний тип правового зв'язку суб'єктів різноманітних суспільних відносин, який конкретизується відповідно до особливостей цих відносин, набуваючи галузевої специфіки. З огляду на це підрядне відносне правовідношення характеризується: 1) визначеним суб'єктним складом (ст.ст. 2, 837 ЦК); 2) здійсненням у сфері підрядних відносин (ст.ст. 1, 837, 865, 875, 887 ЦК); 3) змістом (певними правами та обов'язками учасників підрядних правовідносин); 4) об'єктом (відповідними позитивними діями підрядника, спрямованими на виконання ним певної роботи за завданням замовника).

Отже, суб'єктивні права учасників підрядних правовідносин полягають у передбачених нормою цивільного права видах і мірі їх можливої поведінки у взаєминах з контрагентом. Ці права та обов'язки складають юридичний зміст підрядних правовідносин, який є підґрунтям для їх фактичного змісту – поведінкових актів учасників цих правовідносин зі здійснення їх суб'єктивних цивільних прав та виконання юридичних обов'язків.

Наступним елементом механізму правового регулювання договірних підрядних відносин виступає реалізація норм права, а також суб'єктивних цивільних прав та

обов'язків. Одним з важливих завдань права видається забезпечення певних гарантій фізичним особам з боку публічних органів.

Не вдаючись до глибокого аналізу дискусій з приводу віднесення договору до акта застосування правових норм чи до форми реалізації права, доцільно зазначити, що реалізація загальних положень про договори та норм про окремі договори сама по собі не створює договірної регулювання. Договірні інститути безпосередньо розраховані на вирішення основної маси питань укладення та виконання договорів самими суб'єктами, причому норми, за загальним правилом, визначають не конкретний зміст договорів, а порядок розробки їх умов самими сторонами [5, 166].

З огляду на це, особливості підрядних договорів як актів правореалізації формується під впливом приватноправових методів регулювання суспільних відносин та спеціальних норм (гл. 61 ЦК), які регулюють діяльність, пов'язану із виконанням робіт, і відрізняються від суміжних договірних конструкцій. Здійснення ж цивільних прав та виконання обов'язків полягає у вольовій поведінці учасників підрядних відносин відповідно до тих ідеальних моделей, які закладені в договірних або законодавчих нормах. І якщо ця поведінка повністю відповідає нормі, можна стверджувати про урегульованість конкретних підрядних відносин нормами цивільного права. У свою чергу, урегульованість невизначеної кількості однорідних, типових підрядних правовідносин свідчатиме про упорядкованість відповідних відносин, а отже, і про досягнення мети їх правового регулювання. Виходячи з цього, можна стверджувати, що названі вище елементи механізму правового регулювання договірних підрядних відносин є обов'язковими у кожному випадку.

Однак в окремих випадках механізм правового регулювання договірних підрядних відносин доповнюється додатковим елементом – захистом суб'єктивних

цивільних прав та законних інтересів учасників підрядних відносин за умови їх порушення. Цей елемент пропонуємо іменувати додатковим (факультативним), оскільки він застосовуватиметься лише за умови порушення суб'єктивних прав та інтересів учасників підрядних відносин шляхом, наприклад, невиконання або неналежного виконання умов договору підряду. Однак в певних випадках застосування даного елемента може передувати виникненню підрядних правовідносин (наприклад, при вирішенні переддоговірного спору судовими органами щодо погодження умов договору підряду, з приводу яких потенційні контрагенти не можуть дійти згоди або ж у випадку відмови від укладення договору підряду при існуванні попереднього договору, укладеного належним чином). Тобто механізм правового регулювання підрядних договірних відносин доповнюється цим елементом лише в тому випадку, якщо має місце збій у поведінці учасників

підрядних правовідносин при здійсненні суб'єктивних цивільних прав та виконанні юридичних обов'язків

Отже, основною функцією цього елемента механізму правового регулювання, на нашу думку, видається нівелювання відхилень в процесі досягнення мети правового регулювання підрядних відносин.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що до механізму правового регулювання підрядних договірних відносин можна віднести такі елементи: а) норми цивільного права або створювані учасниками підрядних відносин норми договірних права; б) юридичні факти; в) виникнення прав та обов'язків (правовідносини) учасників підрядних відносин; г) реалізація норм права, а також суб'єктивних цивільних прав та обов'язків; д) захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників підрядних відносин за умови їх порушення.

Список літератури:

1. *Алексеев С.С.* Право: азбука – теорія – філософія: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. *Бервено С.М.* Проблеми договірних права України: монографія / С.М. Бервено. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
2. *Погрібний С.О.* Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. / С.О. Погрібний. – К., 2009.
3. *Пугинский Б.И.* Гражданско-правовой договор / Б.И. Пугинский // Вестник Москов. ун-та (Сер. 11. Право). – 2002. – № 2.
4. *Пугинский Б.И.* Частный договор в научной картине права / Б.И. Пугинский; под ред. М.К. Треушниковой // Ученые-юристы МГУ о современном праве. – М.: Городец, 2005.
5. *Ромовська З.В.* Проблеми загальної теорії права у проекті ЦК України / З.В. Ромовська; за ред. проф. А. Довгерта // Кодифікація цивільного (приватного) права України. – К.: Український центр правничих студій, 2000.
6. *Сібільов М.М.* Акти цивільного законодавства і договір // Методологія приватного права: зб. наук. праць (за матеріалами наук.-теорет. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.) / М.М. Сібільов. – К.: Юрінком Інтер, 2003.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
8. Цивільне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / [за ред. Я.М. Шевченко]. – Т. 2: Особлива частина. – К.: Ін Юре, 2003.
9. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання четверте, перероблене та доповнене. – Харків: Одіссей, 2008.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросу определения структуры механизма правового регулирования подрядных договорных отношений. Акцентируется внимание на анализе элементов механизма правового регулирования подрядных отношений, исследуются вопросы искоренения существующих противоречий в действующем законодательстве и судебной практике из этой проблематики.

SUMMARY

The article is devoted the question of determination of structure of mechanism of the legal adjusting of inferior contractual relations. Attention is accented on the analysis of elements of mechanism of the legal adjusting of inferior relations, the questions existent contradictions are probed in a current legislation and judicial practice from this problems.

*Рекомендовано кафедрой
цивільного, господарського права та процесу*

Подано 21.02.2012.